

הפשרת ההיסטוריה: השבת רכוש יהודי במזרח אירופה

לורנס ויינבאום

המאבק הרדום

בתום המלחמה נותרו הקהילות היהודיות במזרח אירופה ובמרכזה מוכות באופן חסר תקנה. אף שפה ושם נשמעו דיבורים על השבת חלק מן הרכוש לשארית הפליטה ואף ננקטו פעולות מסוימות בכיוון זה, הרי האלימות שהפגינו אלו שהתעשרו באופן אישי, ובמקביל, אכיפת החוק הקומוניסטי, חנקו ניסיונות רפים אלה בעודם באיבם. יהודים שביקשו לקבל בחזרה רכוש - הן מיטלטלין והן נכסי דלא - נידי - סבלו התנכלויות ומעשי אלימות. המקרים שהסתיימו ב"סוף טוב" היו אלה שבהם יהודים ספגו רק איומים, אך הספיקו לנוס על נפשם, ללא הרכוש שבאו לתבוע. תיאור זה נכון במיוחד לגבי פולין, אך גם בהונגריה, בסלובקיה, ברומניה ובחלקים של ברית המועצות נרצחו ניצולים יהודים. אלו שביקשו להשיב לעצמם את נכסיהם על ידי הליכים משפטיים מצאו את עצמם לכודים בסבך של ביורוקרטיה קפקאית. במרבית המקרים גם נכסים פרטיים, שהוחזרו לבעליהם, הופקעו מידיהם זמן קצר לאחר מכן, בהתאם למגמת ההלאמה ששלטה במדיניותם הכלכלית של המשטרים הקומוניסטיים. רק חלק זעיר מן הנכסים היהודיים שהיו בידי הקהילות לפני המלחמה הושב לקהילות היהודיות שהוקמו מחדש. בחלק מן המדינות נחקקו חוקים והוצאו צווים להשבת הרכוש היהודי מייד עם תום המלחמה, אך הרשויות המקומיות התעלמו מהם, על פי רוב. בפולין, למשל, צו מטעם משרד המינהל הציבורי, שחייב את הרשויות המקומיות להשיב רכוש יהודי קהילתי לקהילות היהודיות המקומיות ששוקמו, נתקל בהתעלמות גורפת. עד תחילת שנות ה-50 כבר הספיק "מסך הברזל" לפלג את אירופה, ונושא השבת הרכוש הוסר מסדר היום היהודי הבין-לאומי.

כמעט 50 שנה נשלטו מזרח אירופה ומרכזה על ידי ממשלות קומוניסטיות שגילו עוינות כלפי עקרון השבת רכוש פרטי בכלל ורכוש יהודי בפרט. העובדה שרכוש יהודי נתפס על ידי הגרמנים הייתה נוחה, למעשה, לאלו שנטו לבצע הלאמה מקיפה. כאשר מדובר היה בלא - יהודים, מבצעי תפיסת הנכסים והרכוש היו כרוכים, באופן טבעי, בתסיסה חברתית. במקרה של היהודים היה הדבר כרוך, בסך הכול, בהעברה אדמיניסטרטיבית של רכוש שכבר הוחרם; דהיינו, בשמירת הסטטוס - קוו.

בהעדר קהילות יהודיות חזקות נהרסו במהלך תקופה זו מאות בתי - עלמין יהודיים, ובחלק מן המקרים נבנו על הריסותיהם מבנים אחרים. מבנים יהודיים קהילתיים, גדולים כקטנים, שימשו כבתי - ספר, כספריות, כדיסקוטקים, כבתי קולנוע, כאורוות, כגלריות לאמנות, כמסעדות, כמוסכים, כמחסנים ולמגוון שימושים נוספים, לרוב תוך התעלמות מרגשות

הציבור היהודי, שלא לדבר על הערך ההיסטורי שהיה לרבים מן האתרים הללו. לעתים קרובות נחרשו בתי קברות יהודיים ועל שטחם הוקמו בניינים. יתר על כן, תכולתם של בתים ומוסדות יהודיים רבים המשיכה להעשיר את בתיהם של אלו שבזזו אותם.

הפשרת ההיסטוריה

נפילת הגוש הקומוניסטי והתפוררותה של ברית המועצות הביאו לארגון מחדש של המבנה הסוציו-אקונומי ול"הפשרת" ההיסטוריה. לראשונה נוצר לחץ ציבורי להשבת רכוש שהולאם. כמו כן, בחלק מן המדינות הללו התקיים, לראשונה, דיון גלוי באחריותן למצוקת אזרחיהן היהודים. ראשי מדינות ומנהיגים אחרים, ואף אנשי כמורה מסוימים, תרמו לאווירה החיובית על ידי התנצלויות פומביות על התפקיד שמילאו ארצותיהם בעת המלחמה. בנאומו בפני הקונגרס היהודי העולמי בניו-יורק ב-1994 התנצל שר החוץ ההונגרי דאז, לאסלו קובאץ', על חלקו של עמו ברצח יהודי הונגריה. בהתייחסו לתקופה שבמהלכה הותקפו יהודים בהונגריה, נאסר עליהם העיסוק במקצועות מסוימים ורכושם הוחרם, אמר: "זוהי הונאה עצמית להטיל את האחריות על רצח העם שהתרחש בהונגריה באופן בלעדי ובלבדי על גרמניה הנאצית". התבטאויות אלה, כנות ככל שהיו, לא לוו, על פי רוב, בחקיקה שנועדה להשיב רכוש פרטי וקהילתי לבעליו היהודיים.

דפוס דומה התפתח במרבית ארצות מרכז אירופה ומזרחה. השבת הרכוש הוגבלה לרכוש שנתפס במהלך תקופת השלטון הקומוניסטי (ולא תחת הכיבוש הגרמני או שלטון הפשיסטים המקומיים), וגם אז הוגבלה השבתו לאזרחי המדינה שהם תושבי קבע בה. לא קשה לזהות את המניעים שהסתתרו מאחורי מדיניות זו. חלק הארי של הרכוש היהודי שהולאם ייוותר בידי המדינה, בידי הרשות המקומית או בידי האנשים או הגופים שתפסו חזקה עליו. מרבית הנכסים היהודיים נתפסו במהלך השואה זמן רב בטרם עלו הקומוניסטים בסערה לשלטון. רובם המכריע של היהודים במזרח אירופה נספו בשואה. רק מעטים מבין אלו שהצליחו להינצל מן התופת בחרו להישאר בארצות מוצאם ולהמשיך להחזיק באזרחותם המקורית. הקישור שנוצר בין מקום המגורים והאזרחות לבין השבת רכוש, יגרום מן הסתם, להדיפת היעילה של מרבית התביעות היהודיות.

אותן הארצות, שהיו בהן קהילות גדולות של גרמנים - אתנים לפני המלחמה או מיעוטים לאומיים אחרים שהוגלו, וכן כאלו שנהנו משינויי גבול על חשבון גרמניה המנוצחת, הצדיקו באופן אירוני מדיניות זו בטענה כי זהו האמצעי היחיד למנוע מן הגרמנים וממגורשים אחרים מלתבוע חזקה. במקרים רבים נחקקו במהירות חוקים הדואגים להחזרת רכוש לכנסיות ולקהילות דתיות נוצריות שונות. אך במקרה של הקהילות היהודיות, שהידלדלו במידה ניכרת בשל הרצח וההגירה, חקיקה מעין זו התאחרה להגיע. כאשר בכל זאת נחקקה, הייתה בלתי מספקת, ובעצם הענישה את היהודים על העובדה שנרצחו.

אפליה מעין זו מהווה, כמובן, הפרה של התקנות הבסיסיות ביותר בחוק הבין-לאומי ושל התחייבויות שניתנו בוועידות בין לאומיות והצדדים היו חתומים עליהן. בתקופת השלטון הקומוניסטי היו הפרות מעין אלה של זכויות האדם תופעה שבשגרה. אולם משהסירו מעליהן את כבלי הקומוניזם, התחייבו ארצות אלה להנהיג בהן זכויות אדם או לדאוג ליישום הזכויות הקיימות. כך, לאחר 50 שנה תבע דור יהודי חדש - שיוצג על ידי "הארגון העולמי להשבת רכוש יהודי" (איל"ר), כי הצדק יצא לאור.

נושא הנכסים שאין להם יורשים או, לחלופין, דורשים, רגיש במיוחד. נכסים רבים לא נתבעו (ואף לא ייתבעו) על ידי יחידים. הבעלים ויורשיהם נרצחו או היגרו, ובמקרים רבים היורשים כלל אינם יודעים כי קרובי משפחתם הותירו מאחור רכוש ונכסים. בעיית הרכוש נטול היורשים מתבררת במלוא חריפותה כאשר מהרהרים בכך שבפולין ובצ'כוסלובקיה הושמדו כ- 85% מן האוכלוסיה היהודית, ובלויטא - יותר מ- 90%.

רק במדינות הציר לשעבר, הונגריה ורומניה, ננקטו אמצעים חוקיים להעברת רכוש יהודי נטול יורשים או דורשים לגופים יהודיים המקדישים את עצמם לשיקום הניצולים. הקונגרס היהודי העולמי תבע כי חוזי השלום עם הונגריה ועם רומניה ידגישו בבירור שנכסים יהודיים חסרי יורשים יועברו לארגונים יהודיים מייצגים הפועלים לשם סיוע לניצולים. חרף התנגדותן של ארצות אלה הוכנס להסכם סעיף שחייב את הונגריה ואת רומניה למסור לארגונים יהודיים רכוש יהודי נטול יורשים.

עליית הקומוניזם לשלטון בארצות אלה טרפדה את מימושו של עיקרון זה, והוא נזנח לחלוטין. צ'כוסלובקיה ויוגוסלביה נחשבו לבעלות ברית אף שחלק מהן (מדינות קרואטיה וסלובקיה) באו בברית עם מדינות הציר ומילאו תפקיד פעיל ברצח ובעושק האוכלוסייה היהודית בשטחן. בפולין טופלה שאלת הרכוש נטול היורשים באופן דרקוני. חוק משנת 1946 בנוגע לרכוש נטוש דאג להעברת נכסיהם של מרבית הנספים בשואה לידי המדינה. תרחיש דומה נראה גם בארצות אחרות במזרח אירופה.

מלכתחילה הייתה מדיניותו של איל"ר לנסות ולהגיע להסכמים עם הקהילות היהודיות המקומיות על מנת להגיש במשותף תביעות לרכוש קהילתי ולהקים קרנות שינהלו אותו. איל"ר ביקש להשתמש בנכסים הן לשיקום הקהילות היהודיות (ובמיוחד הניצולים היהודיים), והן על מנת לפעול לשימורה של המורשת היהודית באותן ארצות. עד כה נחתמו הסכמים מעין אלו עם קהילות יהודיות בבלרוס, בהונגריה, בלטיביה, בליטא, במולדובה, בפולין, ברומניה, ברוסיה, בסלובקיה ובאוקראינה. אולם שיתוף הפעולה בין הקהילות היהודיות בארצות אלה לבין ארגון איל"ר, על אף הציפיות, לא היה תמיד נטול בעיות. בחלק מן המקרים התאפיינו היחסים באי אמון הדדי שלא תרם להשגת היעד של השבת הרכוש. איל"ר חזר וטען כי הקהילות היהודיות במזרח אירופה אינן מייצגות אלא שארית, קמצוץ מן הקהילות שפעלו בה לפני המלחמה. ככאלה אין הן יכולות לתבוע לעצמן זכויות בלעדיות על

הרכוש היהודי שהיה בבעלות הקהילות. יהודים מקומיים לא תמיד הסכימו להעניק לאלו שעזבו זכות דיבור בכל הנוגע למה שעשו להתברר מבחינתם כרווח בלתי צפוי. יתרה מזאת, הם התנגדו למה שנתפס בעיניהם כטיפול שהיה בו משרירות הלב של ארגונים יהודיים בין לאומיים, וטענו כי רגליהם נדחקו מתהליך קבלת ההחלטות. בשל הידלדלות ניכרת במספר חברי הקהילות הן הציגו תביעות צנועות בהרבה מאלו של איל"ר, עובדה שהייתה מקור נוסף למתיחות. בנאום שנשא נפתלי לביא, סגן יו"ר איל"ר, בפני ארגון "בני ברית" בירושלים ב-1997, הוא הכריז:

... הרבה יותר קל לממשלה לשאת ולתת עם הקהילות המקומיות, שהן בעלות ציפיות נמוכות מאוד - אם בכלל, ולמעשה - ניתן לספקן כמעט בלא כלום. יהודי רומניה מונים כיום בין 12,000 ל-14,000 איש מתוך קהילה שעד לפני שנים מספר מנתה 400,000. כמעט כל אלו שעזבו, היגרו לישראל ונקלטו בה כישראלים לכל דבר. כמעט כולם הותירו ברומניה רכוש פרטי שאינם יכולים לתבוע אותו בשל החוקים והנהלים הקיימים. אך הם היו רוצים מאוד שלפחות נכסי הקהילה יוחזרו לקהילה היהודית וישמשו את אלו שעדיין חיים ברומניה וכן את אלו שחיים מחוצה לה. הם לא יסתפקו בפחות מכך. גם אנו לא.

בכמה מקרים מנהיגי קהילות מקומיות התנערו בפומבי - בשמם ובשם קהילותיהם - מן ההצהרות הלוחמניות יותר של איל"ר ושל ארגונים יהודיים בין לאומיים אחרים. לדוגמה, כאשר איים איל"ר להשפיע על ארה"ב כדי שזו תסכל את הצטרפותן של פולין, הרפובליקה הצ'כית ורומניה לברית נאט"ו, התנערו מנהיגים יהודים בארצות אלו מצעדים אלה, ואחדים מהם אף השוו אותם להתנהגותם של ה"יועצים" הסובייטיים שנשלחו לאחר מלחמת העולם השנייה לאותן ארצות.

מלכתחילה היה איל"ר מודע לחלוטין למצב הכלכלי והפוליטי המערפל הקיים במדינות הבת-קומוניסטיות. הארגון כיבד את העובדה שנכסים הנמצאים עתה בשימוש למטרות חברתיות לא-יהודיות הולמות (דהיינו, כאלו שאינן מחללות את זכר בעליהם המקוריים), יוסיפו להיות מושכרים לדיירים הנוכחיים. הוא אף קיבל באופן עקרוני את רעיון הנכסים החלופיים, במקרים שבהם השימוש שנעשה בנכס על ידי הגוף המצוי בו חיוני. אולם מה שביקש איל"ר היה לבסס מחדש את הזכות החוקית על הנכסים גם כאשר אין כל כוונה לפנות את הדיירים הנוכחיים. הארגון גם אינו מתעלם מן העובדה כי במהלך 50 השנים שחלפו החליפו הנכסים לא אחת ידיים ועברו תהליכים שונים של מיזוג ופילוג, מצב שסיבך את העניין עוד יותר. אין זה פלא כי נושא השבת הרכוש החריף רגשות אנטישמיים קיימים. האפשרות כי נכסים בהיקף נרחב - במיוחד "הבית שלנו" - יושבו ליהודים שמהם נלקחו, היוותה מקור דאגה לאוכלוסיה המקומית.

האנטישמיים קפצו על נושא השבת הרכוש כמוצאי שלל רב, ובחלק מן המקרים הגיבו באלימות. למשל, מן הקהילה היהודית בלודז' התובעת נכסים נרחבים, התקבלו דיווחים אחדים על התקפות על בית הכנסת, איומים בטלפון והתנהגות עוינת אחרת. קורנליו ואדים טיודור, מנהיג המפלגה האנטישמית ברומניה, היה בוטה במיוחד. טיודור, משתף פעולה אדוק של צ'אושסקו, הכריז לאחרונה: "האלפים שמתו בדצמבר 1989 לא הקריבו את חייהם כדי שהמאפיה היהודית הבין-לאומית תוכל לגנוב 400,000 מנכסיו". אפילו פוליטיקאים ליברליים במזרח אירופה, שהאמינו אולי בצדקת העניין היהודי, נאלצו להתמודד עם העובדה כי עמדה נחרצת לטובת השבת הרכוש היהודי לא תזכה לתמיכה מצד ציבור הבוחרים. לפיכך היה צורך להביא לידי איזון בין הלחץ החיצוני מצד ארה"ב, האיחוד האירופי ויהדות הגולה לבין ציבור הבוחרים מבית. אולם מאז 1995 התמקדה תשומת הלב ברכוש שנבזז בשוויצריה ובחשבונות הבנק הרדומים של קורבנות השואה. עיסוק זה הביא לדחייה מבורכת, גם אם ארעית, לארצות מרכז אירופה ומזרחה.

בולגריה

ערב השואה היו בבולגריה כ- 60,000 יהודים, שהיוו כ- 1% מכלל האוכלוסייה. יהדות בולגריה הייתה הקהילה היהודית היחידה במזרח אירופה שיצאה מן המלחמה ללא פגע. אולם גורלם של היהודים בחלקי יוגוסלביה (מקדוניה) ויוון (ת'ראס) שנכבשו על ידי הבולגרים, לא שפר כל כך. כמעט כל האוכלוסייה של קהילות יהודיות עתיקות אלו גורשה למחנות המוות בפולין, ורק מעטים שרדו.

בבולגריה הוטלו ב- 1941, בעת רישום המיטלטלין ונכסי הדלא - נידי של היהודים, הגבלות על רכוש יהודי. הם גם הורחקו מענפים מסוימים של הכלכלה, ועל רכושם הוטלו מסים כבדים כל כך, עד כי רבים מהם נאלצו למכור את נכסיהם במחירים פחותים בהרבה משוויים הריאלי. ב-1943 גורשו כ- 20,000 יהודים מהבירה סופיה, ונכסיהם נמכרו במכירות פומביות. אולם שתי הממשלות ששלטו בתקופה שבין ספטמבר 1943 לבין ההשתלטות הקומוניסטית שנה מאוחר יותר ביטלו את הצעדים האנטי - יהודיים ויזמו השבה חלקית של רכוש יהודי. במרס 1945 חוקק חוק להשבת רכוש, לרבות נכסים של יהודים. במקרים שבהם השבת הרכוש עצמו הייתה בלתי אפשרית, שולמו פיצויים בסך של עד 100 דולרים במטבע בולגרי במזומנים, ואילו היתרה שולמה במהלך תקופה של שש שנים באיגרות חוב. אומדן הפיצויים התבסס על הערכות שבוצעו בעת החרמת הרכוש. כיוון שהקהילה היהודית בבולגריה ניצלה, לא התעקש הקונגרס היהודי העולמי להכניס פסקה, המסדירה את העברתו של רכוש יהודי ללא יורשים לארגונים יהודיים, לחוזה השלום עם בולגריה, כפי שנעשה בחוזה השלום של הונגריה ורומניה. הלאמתם של מפעלים פרטיים ושל נכסים אחרים, שבאה לאחר מכן, פגעה בכל אזרחי בולגריה ללא הבדל דת או מוצא לאומי. בתי ספר, בתי חולים ומוסדות חברתיים

אחרים - גם כאלה שהיו בחסות דתית - הולאמו, אך פיצוי מסוים שולם לקהילות שנכסים אלו היו בבעלותן. חוקים שנחקקו בשלב מאוחר יותר הובילו לסגירתם של כל בתי הכנסת, פרט לשלושה, ולהפיכתם למוזיאונים או, לחלופין, לניצולם למטרות חילוניות אחרות.

נושא השבת הרכוש בבולגריה יושב באמצעות סדרה של שלושה חוקים שנחקקו בתקופה שבין דצמבר 1991 לפברואר 1992. באמצעות החוק הבולגרי יכלו אזרחים זרים להשיב לעצמם רכוש ונכסים. תקנה משנת 1992 ביטלה את חוק הלאמת הרכוש השייך לקהילות דתיות, שהוחל בין השנים 1944-1989, חוק שבחסותו השתלטו הרשויות המקומיות על נכסים מעין אלו. כתוצאה מכך תבעה הקהילה היהודית לקבל לרשותה בחזרה כמה בתי כנסת, בתי עלמין, בתי ספר ומבנים קהילתיים. היישום אמנם היה איטי, אך יש לזכור שבולגריה היא אחת הארצות היחידות שחוקקה חוקים שעניינם השבת רכוש פרטי וציבורי.

הרפובליקה הצ'כית

כ- 90 מבין כ- 110,000 היהודים שהיו בצ'כיה (בוהמיה ומורביה) ערב הסכם מינכן נספו בשואה. מרבית הרכוש היהודי עבר אריזציה מיידיית לאחר ההשתלטות הגרמנית על חבל הסודטים בספטמבר 1938 וכיבוש שאר השטחים הצ'כיים בהמשך, במרס 1939. בתקופה שבין שחרור צ'כוסלובקיה לבין ניסיון ההפיכה הקומוניסטי יישם הנשיא אדוארד בנש צווים שעל פיהם גורשה האוכלוסייה הסודטית - גרמנית ונכסיה נתפסו כ"רכוש אויב". נוסף על כך הונהגה רפורמת קרקעות שנישלה את הכנסיה הרומית - קתולית מחלק גדול מנכסיה. אף שנעשו צעדים מסוימים להשבת רכוש שנתפס במהלך הכיבוש, (חוק מיום 16 במאי 1946) הרי רק חלק קטן הוחזר בפועל לבעליו המקוריים או ליורשיהם. במקרה של רכוש הקהילה היהודית, לעתים קרובות הושבה רק הבעלות המנהלית ולא הבעלות בפועל. כל הפעילויות שמטרתן השבת רכוש הופסקו עם ניסיון ההפיכה הקומוניסטי ב- 25 בפברואר 1948, וכל הנכסים שלא הושבו לבעליהם המקוריים או ליורשיהם הועברו לידי המדינה.

לאחר "מהפכת הקטיפה" שהורידה את הקומוניסטים מן השלטון, הוצעה מיד חקיקה להפרטה מחודשת. השבת רכוש הייתה אמורה לחול על הבעלים המקוריים, שנכסיהם הוחרמו לאחר 25 בפברואר 1948. תאריך גבול זה מנע ביעילות הצגת תביעות רכוש מצד גרמנים סודטים ומצד הכנסייה (רכוש שנתפס בתקופה שבין השחרור לבין ההפיכה הקומוניסטית) וכן מצד הקהילה היהודית ושארית הפליטה של יהדות צ'כיה שנכסיה, ברובם, לא הוחזרו מעולם.

מרגע שעלה נושא השבת הרכוש לחצו מנהיגי הקהילות היהודיות, ובצדק, לחקיקה מיוחדת שתתייחס להשבת הרכוש היהודי ותביא בחשבון את העובדה, שחלק הארי של הנכסים

היהודיים שהוחרמו על ידי הגרמנים לא הוחזר מעולם. הממשלה לא התרשמה מלחצים אלה. פראג חששה, כי כל חריגה מתאריך הגבול שנקבע - פברואר 1948 - תפתח תיבת פנדורה של תביעות מן התקופה שבין השחרור לבין ההשתלטות הקומוניסטית. כתוצאה מכך הועבר ב-1991 החוק בדבר השבת רכוש, בלי להתחשב כלל ועיקר באפליה הבוטה הגלומה בו נגד יהודי צ'כיה. ניסיונות ראשוניים לתקן את החוק ולכלול בו פסקה מיוחדת בנוגע לרכוש יהודי הסתיימו בכישלון. תיקון לחוק המקורי בנוגע לשיקום חוץ - משפטי התיר במפורש לתובע הכללי לשנות החלטות מנהליות שהתקבלו לאחר 1948, אך לא פסקי דין. מהלך זה היה בבחינת לגליזציה של החרמת הנכסים היהודיים שבוצעה בהוראת בית משפט בהתבסס על תיקונים קומוניסטיים לצו של הנשיא בנש.

בשלהי נובמבר 1993 נפגשה משלחת מטעם איל"ר עם הנשיא וצ'לאב האוול, ראש הממשלה וצ'לאב קלאוס, וחברי קבינט נוספים כדי להעלות נושא זה. צוין, כי צו בנש שקרא לביטול כל מהלכי האריזציה מעולם לא יושם בשלמותו. אף על פי כן לא ננקטו כל צעדים ממשיים ומיידיים לתיקון המצב.

בינתיים קיבץ איל"ר רשימה של יותר מ-1,000 פריטי רכוש קהילתיים, אולם הקהילה החליטה להגיש תביעה צנועה בהרבה. רשימה של 202 נכסים הוגשה על ידי הקהילה היהודית, בצירוף טיוטה המסדירה את השבת הנכסים הפרטיים. הרשימה ייצגה רק חלק קטן מנכסי הקהילה טרם המלחמה, ולא כללה פריטים שהממשלה או הרשויות המקומיות מכרו לצד שלישי או הציעו למכירה פומבית, או פריטים שלגביהם היו הליכים מעין אלו תלויים ועומדים. באפריל-1994 נדחתה טיוטת החוק, אך בפגישה עם ראש הממשלה סוכם, כי הרכוש הקהילתי יוחזר על בסיס החלטה של הרשות המבצעת (החלטה של הממשלה או של הרשויות המקומיות המתאימות). בהזדמנות זו הוחלט גם כי שאלת הרכוש הפרטי תוכרע באמצעות חקיקה. עד כה רק כמחצית מן הנכסים הועברו בפועל לקהילות היהודיות. חשוב לציין, כי הפריטים שהושבו הם, בעיקר, בתי עלמין ובתי כנסת, ולא נכסים מניבי הכנסה שיוכלו לממן פעילויות קהילתיות.

אין זה פלא, כי הרשויות המקומיות לא הראו נכונות רבה להעביר נכסים יקרי ערך לידיים יהודיות, ואפילו התנגדו לכך בהתמדה. יתר על כן, תוך הפרה בוטה של החוק שאומץ על ידי הפרלמנט הצ'כוסלובקי המשיכו חלק מן הרשויות המקומיות להיפטר מפריטים שנמצאו ברשימה המאושרת של הקהילה והוסיפו "תנאים" שונים להשבתם של פריטים אחרים.

תיקון לחוק השבת הרכוש מ-1991, שנחקק ב-29 באפריל 1994, אפשר ליהודים לתבוע רכוש פרטי שנתפס בתחילה על ידי השלטונות הגרמניים. החוק מ-1991 דאג אך ורק להשבת הרכוש שנתפס לאחר עליית הקומוניסטים לשלטון. ביולי 1994 פסק בית המשפט החוקתי, כי אזרחים צ'כיים שאינם תושבי קבע ברפובליקה הצ'כית זכאים להגיש תביעות להשבת רכוש על-פי חוק זה. חוקי האזרחות הצ'כיים מאפשרים אזרחות כפולה לאלו שכבר

מחזיקים באזרחות צ'כית ובטרם הועבר החוק קיבלו אזרחות נוספת. החוק דואג להשבת הנכסים המקוריים. כאשר הדבר אינו אפשרי, פיצוי כספי מהווה תחליף. הרשויות המקומיות המחזיקות בנכסים יהודיים לשעבר מחויבות להשיבם לבעליהם המקוריים או ליורשיהם. התאריך האחרון להגשת בקשות היה 30 באפריל 1995.

הונגריה

ב-10 ביולי 1991 הועבר בפרלמנט ההונגרי חוק העוסק במצב הבעלות על נכסי דלא - נידי של הכנסייה. חוק זה חל על מבנים אך לא על אדמות (ברשות הכנסייה היו שטחי קרקע נרחבים), שהופקעו לאחר 1 בינואר 1948. מטרת החוק היא להשיב לקהילות הדתיות נכסים הדרושים להן להמשך פעולות הכמורה והתפקידים החברתיים המסורתיים שלהן. השלכות החוק על הקהילה היהודית היו ברורות למדי. יהדות הונגריה, שספגה בשואה אבדות כבדות בנפש, לא תוכל לתבוע מבנים שבהם הנוכחות היהודית זניחה או אינה קיימת. החוק מהווה הפרה בוטה של סעיף 27.2 בחוזה השלום, שבמסגרתו התחייבה הונגריה להעביר נכסים נטולי יורשים או תובעים של אלו שסבלו מרדיפות, בכלל זה נכסיהן של אגודות או קהילות רדופות, לארגונים בהונגריה המייצגים נרדפים אלו.

בשנים 1991 ו-1992 הועברו שני חוקים שדאגו לתשלום פיצויים למי שרכשו הופקע על ידי המשטר הקומוניסטי והמשטר הפשיסטי. במאי 1991 ביטל בית המשפט החוקתי ההונגרי חוקים שנגעו להפקעת נכסי מגורים מסוימים, מפעלים תעשייתיים ומסחריים ובתי מרקחת. בעקבות זאת נחקק חוק הפיצויים הראשון שחל על רכוש שהופקע או הולאם לאחר 8 ביוני 1949 (תאריך מושב הפרלמנט הראשון לאחר ההשתלטות הקומוניסטית), ונכנס לתוקפו ב-24 לאוגוסט 1991. החוקים הוחלו על כ-40 מיליון דונמים של אדמה חקלאית וכן על יותר מ-400,000 שטחי מגורים ומשרדים ו-3,840 מפעלים ובתי מסחר, שבהם הועסקו 100 עובדים ופחות.

חוק זה השפיע על היהודים רק אם נכסים מסוימים הושבו להם בתקופה שבין תום המלחמה לבין מועד אכיפת החוק הקומוניסטי, או בצורה אחרת, במהלך תקופה זו. את חלק הארי של הרכוש היהודי היה ניתן להשיב אך ורק באמצעות חקיקה הנוגעת להפקעות שהתרחשו מאז אכיפתם של חוקים אנטי - יהודיים על ידי משטרו של הורטי. החוק דאג לפיצוי חלקי בלבד ולא להשבת רכוש או לפיצוי מלא. הפיצוי החלקי חושב על פי סולם רגרסיבי. התשלום בוצע באמצעות שוברי פיצויים או שטרות קניין, נייר ערך היכול לעבור בחופשיות מיד ליד ולשמש לרכישת נכסי דלא - נידי בעת מכירת נכסים שיתופיים חקלאיים או נכסי מדינה. חלק משוויים הנומינלי היה ניתן להמרה. מי שגילו יותר מ-65 יכול היה להמיר את השובר בקצבה שנתית.

סכומי הפיצויים שקבע החוק אינם יכולים להיחשב ל"פיצוי הוגן" עבור רכוש שהופקע בשל "מוצא גזעי או דת", אך לא ניתן להשיבו, הפיצוי שבו עוסק סעיף 27.1 בהסכם השלום מ-1947. חרף זאת, בית המשפט החוקתי ההונגרי פסק בהחלטותיו, שפורטו לעיל, כי הפיצוי שנקבע לא הפר את סעיף 27.1, וכי התשלומים מתיישבים עם התנאי ל"פיצוי הוגן".

התאריך האחרון להגשת תביעות פיצויים באמצעות החוק הראשון היה 16 בדצמבר 1991, אולם קצב עיבוד התביעות איטי בשל מיעוט מספרם של הפקידים העוסקים בדבר. החוק השני נכנס לתוקפו ב-7 ביוני 1992. הוא זהה כמעט לחלוטין לראשון, פרט לעובדה שהוא מביא בחשבון גם החרמה של מתכות יקרות, אבנים יקרות, תכשיטים ויצירות אמנות, שעבורן נקבע תשלום חד פעמי כולל בשוברים. החוק לא דאג לפיצויים עבור אובדן נכסים מחוץ לגבולות הונגריה הנוכחיים (הונגריה בתחום הגבולות שנתחמו על ידי חוזה טריאנון). לפיכך, אזרחי הונגריה שסבלו מהפסדים חומריים בצפון טרנסילבניה מכוסים על - פי סעיף 25 להסכם השלום הרומני, אף שהשלטונות ההונגריים הם שהיו אחראים, למעשה, לעושה. אלו שסבלו אבדות ברכוש בדרום סלובקיה או ברותניה אינם מכוסים על ידי שום הסכם, ולפיכך אינם זכאים לפיצויים.

ב-1995, לאחר סדרת מגעים עם נציגי איל"ר, בהם אדגר ברונפמן וישראל זינגר, הסכימה הממשלה ההונגרית להקים קרן שתנהל את הרכוש היהודי נטול היורשים. קרן זו מנהלת בשיתוף עם הקהילות היהודיות המקומיות ואיל"ר, ומטרתה לשמש כמאגר של פריטי רכוש קהילתי יהודי ושל יצירות אמנות שנבזזו מאוספים יהודיים. ההכנסות מפעילות זו מועברות לקרן סיוע לניצולי שואה נזקקים בהונגריה, וכן משמשת למימון שירותים ומתקנים שונים ליהודי הונגריה הפזורים בארצות אחרות. אולם עדיין נותר לראות אם הקרן תתמיד בהגשת תביעות לרכוש קהילתי ולנכסים נטולי יורשים.

יש לציין, כי הממשלה ההונגרית העבירה לקרן תשלום ראשוני בסך 24 מיליון דולרים, והוא משולם לניצולים נזקקים בקצבאות שנתיות. לפיכך, לא ניתן לראות בכך פיצוי על רכוש גנוב, אלא מעין שילומים על הסבל שנגרם ליהודי הונגריה. אף שהסדר זה זכה לתשבחות נרחבות בעולם היהודי, יש לזכור כי סכום זה אינו אלא חלק קטן משוויים הריאלי של הנכסים שנבזזו על ידי המשטר הפשיסטי, נכסים שרובם המכריע לא הושב מעולם לבעליו החוקיים או ליורשיהם. באוקטובר 1998 חתמה ממשלת הונגריה על הסכם עם הקהילה היהודית להסדרת תביעות מסוימות לרכוש מוחרם. בתמורה לויתור על זכויותיה על 151 פריטי רכוש קהילתי, שהוערכו ב - 60,000,000 דולר, תקבל הקהילה תשלום שנתי בסך 3,000,000 דולר למימון פעילויות קהילתיות. עם זאת יש לציין, כי עדיין תלויות ועומדות תביעות לגבי כ-3,000 פריטים של רכוש קהילתי.

פולין

על פי צו שהוציאה הממשלה הפולנית ביום 8 במרס 1946 לגבי רכוש נטוש, כל הפריטים שלא נדרשו עד 31 בדצמבר 1947 (מועד שהוארך מאוחר יותר ל- 31 בדצמבר 1948) הועברו לידי המדינה. רבים מיהודי פולין שברחו בתקופת המלחמה לברית המועצות וכך ניצלו חזרו לפולין רק לאחר שכבר חלף המועד האחרון להגשת תביעות. אחרים, ששהו במחנות עקורים בגרמניה, פחדו לחזור לפולין.

גם חקיקתו של חוק ירושה חדש ב- 8 באוקטובר גרמה לסיכול מאמצי התובעים הפוטנציאליים. ירושות ללא צוואה הוגבלו לאב, אם, צאצאים ובן הזוג החי. בהתחשב בהיקף האבדות היהודיות בנפש בפולין, שהרי לעתים נספו תאים משפחתיים שלמים, החוק נישל בירור קרובי משפחה רחוקים יותר ששרדו ואף בני משפחה מענפים צדדיים, ומנע מהם את האפשרות לתבוע רכוש. לא ננקטו גם כל צעדים להעברת רכוש נטול יורשים ותובעים לארגוני יורשים יהודיים הולמים לשם סיוע, שיקום ויישוב מחדש של ניצולים.

לאחר נפילת המשטר הקומוניסטי ב- 1989 עלתה מייד שאלת השבת הרכוש וההפרטה מחדש. כדי לטפל בעניינים אלה הוקם משרד מיוחד להעברת בעלות. המשרד זכה מאוחר יותר במעמד מיניסטריאלי. אולם אלו שסברו שהסוגיה תיושב חיש מהר התפכחו עד מהרה מאשליותיהם.

למעשה, המהלך הראשון של השבת הרכוש הפרטי אפשר לכנסייה הרומית - קתולית הדומיננטית להשיב לעצמה רכוש שאיבדה. בעקבות החלתו של חלק מן החוק הראשון הנוגע ליחס המדינה לכנסייה הקתולית הועברו נכסים נרחבים לשליטת הכנסייה. למרות נאמנותה הידועה של האוכלוסייה הפולנית לכנסייה הקתולית עורר מהלך זה מידה ניכרת של רגשות אנטי - כנסייתיים. העובדה שרכוש הכנסייה הושב לידיה בטרם התקבלה חקיקה הנוגעת לרכוש פרטי נתפסה כבלתי הוגנת. במסגרת החוקים המתייחסים למדינה ולגופים כנסייתיים שונים הושב רכוש גם לכמה כנסיות נוספות, בכללן הכנסייה האורתודוקסית והכנסייה האוונגליסטית.

אולם הממשלה הפולנית לא ששה לחתום על הסכם מעין זה עם הקהילה היהודית. ראשית, היקף התביעות היהודיות הפוטנציאליות, בהשוואה למספרם של היהודים בפולין בפועל, היה עצום. יתר על כן, יהודים פולנים רבים החיים מחוץ לגבולות פולין טענו כי זכותם לתבוע נכסים אלו, וכי היהודים החיים בפולין אינם יכולים לטעון שהם היורשים הבלעדיים של יהדות פולין. העניין הסתבך יותר בשל העובדה כי כמה ממשלות פולניות קמו ונפלו במהלך המגעים בין הקהילה היהודית ואיל"ר לבין השלטונות הפולניים.

באפריל 1997 חוקקה לבסוף הממשלה חוק שמטרתו לדאוג להשבת רכוש מסוים לקהילות יהודיות קיימות. לצורך כך הוקמה ועדה מסדרת; שני יושבי הראש שלה וחבריה מונו שווה בשווה על ידי משרד הפנים ועל ידי מועצת הקהילות היהודיות.

עד מהרה התברר, כי בעוד ההנהגה היהודית בפולין מרוצה מן החוק, בהסתייגויות מסוימות, הרי נציגי יהדות פולין מחוץ לפולין אינם מרוצים ממנו כלל ועיקר. לשארית הפליטה של יהדות פולין החיה כיום בפולין, טענו, אין כל זכות לתבוע את מורשת יהדות פולין כפי שתבעו לעצמם. יתרה מזו, יהודי פולין המתגוררים מחוץ לה טענו, כי ההסדר עצמו קמצני, וכי היהודים הפולנים בפולין הסתפקו בפחות ממה שיכלו לקבל בפועל. בטרם חקיקת החוק כבר גינו אותו בתוקף ארגוני יהודי פולין בישראל, אולם המחאות שנשמעו מצד איל"ר וארגונים נוספים נכשלו, והצעת החוק התקבלה בפרלמנט הפולני.

הקהילה היהודית בפולין ואיל"ר הגיעו למעשה להסכם שמטרתו הקמת קרן מיוחדת שתטפל בנכסים המוחזרים לקהילה. עד כה הוגשו תביעות עבור פחות מ- 100 נכסים, ביניהם בתי כנסת ומבנים נוספים, כגון בתי עלמין. האחרונים מציבים את הבעיה הסבוכה ביותר, שכן לעתים קרובות הם ממוקמים באזורים שבהם מתגוררים יהודים מעטים, אם בכלל, והם דורשים אמצעי תחזוקה יקרים.

שאלת השבתו של הרכוש הפרטי - שבשום פנים ואופן אינה נושא יהודי בלעדי - הייתה בעייתית לא פחות. מאז הועלה לראשונה נושא ההפרטה, הוגשו לסיים (Sejm), בית הנבחרים הפולני, כמה טיוטות חוק על ידי חברי פרלמנט וממשלה, איש איש ונוסחתו הוא. למרבה הצער, כל ההצעות הללו לא האירו פנים לעניינים יהודיים כאלה ואחרים. רוב ההצעות התייחסו לשלושה סוגים של השבת רכוש: השבת הרכוש המקורי, נכסים חלופיים והצעות חוק להפרטה מחודשת, וכללו פסקה בנוגע להגבלת הזכאות. זו הגבילה את השבת הרכוש לבעלים המקוריים שהחזיקו באזרחות פולנית בעת החרמת הרכוש, או ליורשיהם - בתנאי שהיו אזרחים פולנים בעת כניסת החוק לתוקפו.

חקיקה מעין זה מהווה אפליה כלפי בעלים קודמים של רכוש יהודי, שכן היא עוסקת אך ורק ברכוש שנלקח במהלך פעולות ההלאמה בשנים 1944-1960 ואינה מביאה בחשבון את העובדה שרכוש יהודי נתפס במהלך הכיבוש הגרמני. עד 1944 נרצחה מרבית יהדות פולין ורכושה נבזז. פסקה זו היוותה הפרה ברורה של תקנות היסוד בחוק הבין-לאומי ושל ההתחייבויות שעליהן חתמה פולין במסגרת ועידות בין-לאומיות שונות. עמדה מעין זו מעניקה, למעשה, תוקף חוקי לעושי הרכוש היהודי על ידי שלטונות הכיבוש הגרמניים - ומכירה, למעשה, ב"חוקיות" הצווים הנאצים.

נושא הרכוש בוורשה מציב בעיות מיוחדות בשל העובדה שחלק כה גדול מן העיר נהרס ונבנה מחדש, וכן משום שצו מיום 26 באוקטובר 1945 הלאים את כל האדמות בעיר הבירה (בכללן יותר מ- 14,000 מבנים). הצו דאג אמנם לתשלומי פיצויים, אך בפועל אלה לא שולמו מעולם. בעלי רכוש לשעבר לחצו ללא הרף לחקיקה שתסדיר את תביעותיהם, אך עד כה ללא הצלחה.

קיימים מקרים בודדים אקראיים של השבת רכוש פרטי ליהודים יוצאי פולין החיים מחוצה לה. אלה הוכרעו, במידה רבה, על - פי גחמותיהן של הרשויות המקומיות. בהעדר חוקי הפרטה יוסיף נושא זה לתפוס מקום חשוב בסדר היום. מקורות מסוימים טוענים כי הממשלה משהה את הטיפול בנושא בתקווה שיגווע לאטו.

רומניה

43% מן היהודים שחיו בשטחים שבשליטת רומניה נספו בשואה. רבים מהם נרצחו על ידי הצבא הרומני, המשטרה והפשיסטים הרומנים. ב-1941, תחת שלטונו של המרשל יון אנטונסקו, הוכרזו כל נכסי הדלא - נידי היהודיים העירוניים כרכוש מדינה, וצו נוסף מנע מן היהודים להתגורר בנכסים השייכים למדינה. כתוצאה מכך נושלו יהודים מעשרות אלפי נכסים בכל רחבי המדינה. בסך הכול נלקחו כ-40,758 מבנים (בבוקרשט עצמה - 5,236 מבנים ו-14,492 דירות); 423,200 דונמים של חוות חקלאיות נתפסו, 686,440 דונמים של אדמות יער ו-20,620 דונמים של כרמים. היהודים איבדו גם 265 מטחנות קמח ו-115 מנסרות.

לאחר שביתת הנשק הציעה הקהילה היהודית השבת רכוש מיידית, ועל פיה המחזיקים ברכוש יהודי יוכלו לעבור לדירות השכורות שיפנו היהודים. ממשלת רומניה דחתה את הרעיון. חוק מיום 19 בדצמבר 1944, שגיבש שר המשפטים הקומוניסטי לוקרציו פטרסקו קבע, כי יהודים יוכלו לקבל חזרה את נכסיהם רק באמצעות תביעות משפטיות. אחד הכתבים הזרים ציין, כי בבוקרשט לבדה הוגשו כ-3,560 תביעות, אם כי 20,000 נכסים היו בבעלות יהודית, ומתוכן נותרו, לאחר 14 חודשי התדיינות משפטית, 21% ללא פסיקה. יש לציין, כי אלה נכסים שנלקחו מיהודים בתחום השיפוט הרומני; אין הם כוללים את נכסי היהודים בחלקי רומניה שמאוחר יותר השתייכו להונגריה, לבלגריה או לברית המועצות.

הסכם השלום מ-1947, שנחתם בין רומניה לבין כוחות בעלות הברית ושותפיהן, וכן עקרונות החוק והצדק הבסיסיים הכלליים תבעו תשלום פיצויים על העוולות החומריות שנגרמו ליהדות רומניה בשנים 1938-1944. סעיף 25 בהסכם השלום הטיל חובה ברורה, שאינה משתמעת לשתי פנים, להשיב רכוש יהודי לניצולים. מחיבויות אלה מקבילות לסעיף 27 בהסכם השלום עם הונגריה וכוללות את החובה להעביר רכוש נטול יורשים ותובעים לארגונים ייצוגיים ברומניה או לשלם פיצוי הולם במקרים שבהם השבת הרכוש אינה אפשרית.

רומניה לא קיימה את התחייבויותיה בהסכם השלום באופן מלא. עם התחזקותו של המשטר הקומוניסטי נזנח רעיון השבת הרכוש היהודי נטול היורשים, והממשלה שמה את ידה על רכוש שהיה עדיין בידי הקהילה היהודית. ב-1949 על מנת להסוות את גנבת הנכסים

הקהילתיים, פדרציית הקהילות היהודיות, שנשלטה על ידי גורמים קומוניסטיים, ויתרה "מרצון" על השליטה ביותר מ-256 מוסדות קהילתיים.

במקום החוקה מיום 21 בנובמבר 1991, שנחקקה בעקבות המהפכה שהורידה את צ'אושסקו מן השלטון, נחקקה חוקה חדשה. מסמך זה דאג להכרה בזכות לבעלות על רכוש ולזכות שלא להיות "מנושל, אלא מטעמי אינטרס ציבורי שיפורט בחוק, תוך פיצוי הוגן והולם." בדצמבר 1993 נחתם הסכם בין הקהילה היהודית לבין איל"ר, ובו התחייבו שני הצדדים לפעול במשותף לקידום תביעות יהודיות. יחד עם הרב הראשי המנוח, ד"ר משה רוזן, נערכו שיחות עם שר החוץ תיאודור מייסקנו, כדי לדון בהשבת רכוש. שר החוץ הביע את מחויבות הממשלה לעקרון השבת הרכוש, וקרא להקמת ועדה משותפת לאיל"ר ולממשלת רומניה שתטפל בנושא. נערכו פגישות נוספות - החשובה שבהן באפריל 1994 - אך לא נרשמה בהן כל התקדמות משמעותית. בינתיים אסף איל"ר רשימה של כ-3,000 פריטי רכוש קהילתי שאותם יכלה הקהילה לתבוע. לדברי אחד מבכירי הקהילה, הרכוש הקהילתי כלל את אתריהם של 295 בתי כנסת שנהרסו.

הבחירות ב-1996, שהורידו את האספסוף הפוסט - קומוניסטי מן השלטון והעלו ממשלה חדשה, בישרו על שינוי. מספר קטן של נכסים מוחרמים הושבו, וניתנו הבטחות להעברתם של נכסים נוספים. הוקמה קרן שנוהלה במשותף על ידי איל"ר והקהילה היהודית, ומטרתה תביעת נכסים אחרים. ב-1998 נרשמה הקרן בבוקרשט. עדיין דרושה חקיקה מקיפה שתדאג להסדרת התביעות להשבת רכוש פרטי, אך השלטונות הרומניים התחייבו לפעול בכיוון זה. באוגוסט 1998, בביקור רשמי בישראל, הבטיח ראש הממשלה הרומני, ראדו ואסילי, להגיש הצעת חוק לפרלמנט שתקל את השבת הרכוש, ועל כן הבטיח לפעול לקידום חקיקה מקיפה שמטרתה השבת רכוש שהולאם.

סלובקיה

עד להתפרקות צ'כוסלובקיה ב-1991 זכו התביעות שהוגשו בסלובקיה והתביעות שהוגשו בצ'כיה ליחס שווה. הפיצוי על תביעות היהודים בסלובקיה מצוי בשלב מתקדם יותר מזה שבמרבית הארצות האחרות. ב-27 באוקטובר 1993, לאחר מגעים נרחבים בין השלטונות הסלובקיים לבין איל"ר, הועבר חוק שדאג להשבת החלקית של רכוש שנלקח מקהילות דתיות. במקרה של הקהילה היהודית החוק דואג להשבת רכוש שנתפס מאז 2 בנובמבר 1938. החוק הסלובקי קובע תקדים חשוב עבור ארצות אחרות באזור בכך שהוא מכסה נכסים קהילתיים, הן של קהילות יהודיות קיימות והן של קהילות שנכחדו. הקהילה היהודית הסלובקית, בשיתוף עם איל"ר, כבר ערכה רשימת מצאי המונה כ-1,000 נכסים (בכללם כ-30 בתי כנסת), והיא הגישה אותה בהתאם לתנאי החוק. רבות מן התביעות מטופלות על ידי בתי המשפט המקומיים הנעזרים במסמכים שמספק איל"ר. החל מאביב 1998 הוחזרו כ-

360 פריטי רכוש, רובם המכריע בתי קברות. אולם קצב ההתקדמות איטי, ומחוגים יהודיים נרמז כי הפקידים המקומיים אינם ממהרים לפעול בנושא. במקביל הסכימו הבנקים הלאומיים של צ'כיה ושל סלובקיה כאחת לשלם סך כולל של 950,000 דולר לקרן היסוד בסלובקיה כפיצוי על הזהב והתכשיטים שנבזזו מיהודי סלובקיה והוסתרו מאוחר יותר בבנק הלאומי הצ'כוסלובקי.

סיכום

הערכת המצב של השבת הרכוש היהודי במזרח אירופה מעלה דפוס מדאיג למדי. בפגישות עם בכירים באיל"ר ובארגונים יהודיים אחרים הביעו ראשי המדינות ומנהיגי הממשלות עידוד ותמיכה בקבלת תביעות היהודים, אך בעצם לא נקטו פעולות נרחבות להשגת פתרון מקיף והוגן לבעיה. לעתים נדמה כי הם מנסים להרגיע את יהדות העולם על ידי תשלום מס שפתיים לנציגי איל"ר, ובסופו של דבר יגיעו רק להסדרים צנועים עם הקהילות המקומיות. יש הסוברים כי ככל שימשיכו מדינות אלה להתחמק ולספק חצאי אמיתות, כך תקטן הסבירות שהתביעות אכן יתקבלו וימולאו. עד כה קצרה טקטיקה זו הצלחה מסוימת. אין להתעלם מן העובדה, כי במקרים מסוימים הצליחו ממשלות מזרח אירופה לעשות עסקאות עם קהילות יהודיות מקומיות והתחייבו לפיצוי מופחת בהרבה מן התביעות המקיפות (אף ה"מקסימליסטיות") של איל"ר. בשל המצב הבלתי יציב לגמרי של הדמוקרטיה החדשות והצורך שלהן לאזן בין תביעות ציבור הבוחרים הפוליטי מבית לבין השאיפה ללגיטימציה בין לאומית וליחסים קורקטיים עם העולם היהודי, אין ספק כי רק חלק מזערי מן הנכסים האדירים שנבזזו מן העם היהודי יושב אי פעם ליורשיו החוקיים. אך על מנת להבטיח ולו הסדר לוקה בחסר זה, יצטרך העולם היהודי להמשיך להיאבק.

מקור: בשביל הזיכרון, 31, 1999, ע"מ 25 - 36.